

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗВО «УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

Гуманітарний факультет

Кафедра філології

**ХУДОЖНЯ ПРОЗА УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ СЛОВАЧЧИНИ:
КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ ТА ЛІТЕРАТУРНІ КОНТЕКСТИ,
ТЕМАТИЧНО-СТИЛЬОВА ПАЛІТРА (ВІД ПОЧАТКУ 2000-Х РР.
ДОТЕПЕР)**

**Студентки IV курсу
групи ГФІ-17
Салямон Юлії Ігорівни**

Науковий керівник:
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри філології УКУ
Ільницький Данило Ярославович

Львів 2021

Зміст

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНИЙ КОНТЕКСТ ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ СЛОВАЧЧИНИ	5
1.1. Передумови розвитку української прози у Словаччині	5
1.2. Постать Івана Яцканина в літературному житті українців Словаччини.. ...	11
1.3. Постать Надії Вархол у письменстві та фольклористиці.....	13
1.4. Самоідентифікація у творчості І. Яцканина та Н. Вархол: мова, географія, культура.....	16
Висновки до розділу 1	19
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ ІВАНА ЯЦКАНИНА ВІД 2000-Х РР. ДОТЕПЕР	20
2.1. Стилїстика і тематика творів	20
2.2. Мотив смерті	27
Висновки до розділу 2	31
РОЗДІЛ 3 АНАЛІЗ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ НАДІЇ ВАРХОЛ ВІД 2000-Х РР. ДОТЕПЕР	33
3.1. Тематика та образи збірки оповідань «Інтер'єр несусвітності»	33
3.2 Мушині метаморфози в сатиричній повісті «Муха».....	38
Висновки до розділу 3	41
ВИСНОВКИ	42
Список джерел і літератури.....	43

ВСТУП

Українська література розвинулася далеко за межами її території. Одна із гілок української літератури зародилася у Східній Словаччині, проте на сьогодні є мало відома серед українських читачів, недостатньо розглянута та описана. Саме цими причинами зумовлена **актуальність** теми дослідження, зокрема сучасних представників української літератури Словаччини від 2000-х рр.

Метою дослідження є розглянути історію формування української літератури Словаччини, літературний контекст прозової творчості Івана Яцканина та Надії Вархол, їхні постаті, та проаналізувати твори цих авторів, що були опубліковані від 2000-х рр. до сьогодні. Також метою є спроба порівняння творчих тенденцій цих авторів на основі прочитаних творів.

Завдання дослідження: Під час дослідження до уваги буде взято збірки прозових текстів Івана Яцканина та Надії Вархол, їхні публікації в періодичному виданні «Дукля», відомості про творче та професійне життя авторів, літературно-критичну діяльність І. Яцканина. Також завданням буде дослідити праці, що подають інформацію про культурно-історичні контексти творення української літератури українців-русинів. Для цього слугуватимуть праці Й. Сірки, Ю. Бачі, С. Семенюка, Д. Федаки та І. Яцканина. Для практичного розділу розглядатимемо критично-літературні праці, де можна зустріти згадки про Н. Вархол та І. Яцканина: праці М. Романа, Ю. Бачі, огляди на словацькі праці Я. Джоганика. Найбільш сучасним дослідженням української літератури Словаччини, а зокрема творчості І. Яцканина, є дисертація Оксани Талабірчук (2019 р.). У її праці вже міститься аналіз кількох збірок, які також будуть проаналізовані в другій частині цього дослідження. Однак, акцент буде поставлено на ті оповідання, які не були згадані, або ж є мало згадані у праці 2019 року. Наявність лише однієї сучасної української праці на цю тему створює потребу ширшого дослідження сучасних українських авторів Словаччини для повноти опису українського літературного процесу.

Об'єкт дослідження: мала проза Івана Яцканина та Надії Вархол від 2000-х рр. до сьогодні (Н. Вархол: збірка «Інтер'єр несусвітності» (2002), сатирична повість «Муха» (2012); І. Яцканин: збірки «Задуха» (2013), збірка «Мед і сіль» (2016) та «Стороннім вхід заборонено» (2018)).

Предмет дослідження: тематика, стилістика літературної творчості Івана Яцканина та Надії Вархол від 2000-х рр. до сьогодні.

Методи дослідження: біографічний метод, культурно-історичний метод, метод узагальнення, стилістичний аналіз, синтетичний аналіз.

Структура роботи: Перший розділ спрямований на розкриття історично-літературного контексту творчості, для кращого розуміння художньої прози авторів, що продовжують традицію української літератури Словаччини. Другий та третій розділи цього дослідження присвячені окремим збіркам художніх текстів Івана Яцканина та Надії Вархол. Ці розділи поділені таким чином, щоб детальніше розглянути основні теми, стилі, персонажі, та мотиви їхньої творчості.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНИЙ КОНТЕКСТ ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ СЛОВАЧЧИНИ

Належачи до найзахіднішої гілки української літератури, художня творчість українських письменників Словаччини поки що залишається без належної уваги українського читача. Письменники і дослідники цього краю заявляють, що українці Східної Словаччини ніколи не були діаспорою, оскільки нікуди не переїжджали. Отже, і самі художні тексти українців Словаччини не є діаспорною літературою і мають бути досліджені та розглянуті щодо можливості включення їх до канону української літератури.¹

Поверхневий пошук в онлайн-довідниках дозволяє дізнатися, що сучасна українська література Словаччини найбільше характеризується діяльністю Спілки українських письменників Словаччини, виданням літературно-публіцистичного журналу «Дукля» та творчістю авторів малої прози Івана Яцканина, Надії Вархол та Юліуса Панька. Серед них найбільш обговорюваним є І. Яцканин. Рідше рецензенти та літературні критики приділяють увагу творчості Н. Вархол та Ю. Панька. Обрання творчості тільки двох письменників Н. Вархол та І. Яцканина зумовлено недостатньою кількістю матеріалів у вільному доступі про Ю. Панька. Однак, це може слугувати приводом для окремого дослідження особистості та творчості цього прозаїка.

У першому розділі цієї праці змальовано картину розвитку української літератури Словаччини; окреслено зовнішні чинники, що впливали на неї; виділено основні постаті, що сприяли процвітанню діяльності українських письменників Словаччини. Окремо зосереджено увагу на біографії та професійній діяльності Івана Яцканина та Надії Вархол. Наприкінці розділу представлено роздуми про

¹ Федака Д., Яцканин І. Під синіми Бескидами: антологія поезії та малої прози українських письменників Словаччини. – Пряшів: ВАТ "Вид-во "Закарпаття"", 2006. – с.5

самоідентифікацію цих авторів через мову їхньої творчості, через місцевості та культуру, яку вони представляють і втілюють у своїй прозі.

1.1. Передумови розвитку української прози у Словаччині

Різні історичні події – такі, як примусові переселення народів, захоплення земель, політичні умови, вплинули на те, що багато українців живуть за межами етнічної землі, але попри територіальну відокремленість, зберігають вірність національним ознакам. Михайло Роман зазначає, що населення Закарпаття та Пряшівщини протягом віків об'єднувала спільна мова, культура, релігія, географічне положення та література.² Література поза межами Батьківщини є одним із компонентів національної приналежності, і українство Словаччини не стало винятком цього.

Українська література Словаччини не є широко відома українському читачеві: її мало описують українські критики, немає згадки у шкільній літературі та в університетській програмі. Більш знаною вона є у словацьких краях, де народилися її автори, де її було опубліковано та розглянуто літературними критиками. Літературу українських письменників Словаччини не можна назвати діаспорною, оскільки народ, що її творить, ніколи не переселявся. Бувши найзахіднішим лемківським відгалуженням українського народу, вони завжди жили на землях історичного Закарпаття.³ Серед літературознавців, які займалися питанням української літератури цих земель, є словацькі, українські та чеські дослідники: Михайло Роман, Ярослав Джоґаник, Йосиф Сірка, Юрій Бача, Іван Яцканин та інші. Останній зі згаданих, І. Яцканин, до сьогодні є головним редактором літературно-мистецького журналу «Дукля», що його видає Спілка українських письменників Словаччини у Пряшеві. Зважаючи, що ця література написана українською мовою на землях наших предків-русинів, літературний

² Роман М. Закарпаття і українська література Пряшівщини // Дукля. – 2020. – № 3. – с. 21

³ Федака Д., Яцканин І. Під синіми Besкидами: антологія поезії та малої прози українських письменників – с.5

процес українців Словаччини повинен бути краще дослідженим, популяризованим та включеним в загальне розуміння українського літературного процесу. На думку Миколи Ільницького, українську літературу Словаччини можна вважати повноцінним літературним процесом з врахуванням того, що він охоплює в собі розвиток поезії, прози, наявність критично-літературних праць та літературної періодики.⁴ Заснований у 1952 році літературний журнал «Дукля» до сьогодні виступає платформою знайомства українців Словаччини з творами не тільки тамтешніх письменників та критиків, а й з працями авторів України та інших країн.⁵ В інтерв'ю І. Яцканин означає самотність української літератури Словаччини як інший діапазон літературного пізнання. Адже їх письменники творять в середовищі не тільки українських авторів, а й під впливом чеської, словацької, російської літератур.⁶ Роль Яцканина в літературі полягає не тільки в написанні малої прози, але й сам він бере участь у сприянні словацько-українського літературного обміну, перекладаючи художні твори.

У цій праці буде розглянуто творчість українських прозаїків Пряшівщини: Івана Яцканина та Надії Вархол, які є представниками молодшого покоління авторів, період початку якого рахують від 80-х років ХХ ст. Перша прозова збірка «Місце проживання» І. Яцканина вийшла в 1987 р. Згодом після неї, за 4 роки, Н. Вархол видає свою першу збірку оповідань «Погорда». Для достатнього розуміння їхньої творчості варто попередньо розглянути історію формування української літератури Словаччини. Оскільки обоє письменників народилися в 1950 р. на Пряшівщині, важливо також розглянути історію цього краю. Для позначення українців у Словаччині в цій праці використано такі назви, як словацькі українці, лемки, закарпатські українці, русини-українці. Зокрема, дві останні назви використовує дослідник та письменник Юрій Бача у своїй праці «Чому, коли і як?».

⁴ Ільницький М. Модус меандра: літературне покоління за межею українського державного простору – Львів: Вісник Львівського університету. Серія філологічна, 2018. Вип. 67. Ч. 2. – с.32

⁵ Ільницький М. Модус меандра – с.32

⁶ Гаврош О. Іван Яцканин: «Майбутнє української літератури Словаччини залежить від України» - Режим доступу: <http://litakcent.com/2012/04/03/ivan-jackanyin-majbutnje-ukrajinskoji-literatury-slovachchyny-zalezhyt-vid-ukrajiny/>

Він розглядає закарпатських українців та український народ як народи з одним корінням, що мають більше тотожностей, ніж відмінностей. Закарпатським українцям вдалося зберегти всі основні ознаки національного життя українців, попри часи, коли український вплив на Закарпаття послаблювався.⁷ Ця література написана русинами-українцями, що проживали на етнічних землях Закарпаття.⁸ Корені спільної писемності України та Словаччини сягають 1060 року, коли було віднайдено Михайлівський надмогильний напис, пам'ятку кириличного письма.⁹ Пряшівська культура, що сформувалася у 1-2 ст., може вважатися праруською культурою. До українського давнього письменства словацького краю належать гумористично-сатиричні та ліричні вірші, повісті, рукописні Євангелія та прози 17 ст. У 19 ст. продовжується українська барокова традиція за участі найвидатнішого поета Мармарощини Василя Довговича.¹⁰ З 19 ст. Пряшів є сучасною столицею українства у Словаччині.¹¹ Ще до 18-19 ст. це місто було важливим для освітнього та культурного життя Угорської Русі, що стало передумовою ключової ролі Пряшева в історії українства. Зберігши до сьогодні всі основні ознаки українського національного життя, русини-українці продовжують творення літературного спадку.¹² Відомо, що у першій половині 17 ст. на східній частині Пряшівщини в літературі активно використовувалася давньоруська мова.¹³ До 1818 р. Пряшів здобував своє право на звання столиці українства у Словаччині, але тільки в тому році йому вдалося здобути звання духовного центру зі створенням Пряшівського греко-католицького товариства. Разом з набуттям духовного фактора, Пряшів став повноцінним центром національно-визвольного руху. Тодішній перший пряшівський єпископ Григорій Тарнович у 1805 р. видав «Руську

⁷ Бача Ю., Ковач А., Штець М. Чому, коли і як? : запитання й відповіді з історії та культури русинів-українців Чехословаччини. – Ужгород: Мистецька лінія, 2008. – с. 9-10

⁸ Так само с. 5

⁹ Федака Д., Яцканин І. Під синіми Besкидами: антологія поезії та малої прози українських письменників Словаччини. – Пряшів: ВАТ "Вид-во "Закарпаття", 2006. – с. 5

¹⁰ Так само с.5-6

¹¹ Семенюк С. Український путівник по Словаччині (історико-краєзнавчі нариси). – Львів: Апріорі, 2007. – с. 230

¹² Бача Ю., Ковач А., Штець М. Чому, коли і як? – с. 5

¹³ Семенюк С. Український путівник по Словаччині – с. 237

музу з Карпатських гір», що сприятливо вплинуло на формування української літературної мови Закарпаття.¹⁴ Поштовхом для розвитку української літератури та культури в Словаччині слугувало засноване в 1850 р. «Пряшевское литературное заведение». Його засновниками були Олександр Духнович та Адольф Добрянський. Майже всі українські письменники 19 ст. Словаччини походили з Пряшівщини, що підкреслює роль цього краю в становленні літератури українців-русинів.¹⁵ У тому ж столітті відбувається вплив русофільства на гальмування розвитку української літератури та перехід на російську літературну мову. Інтелігенція Закарпаття хибно вирішила, що таке мовне запровадження допоможе заручитися підтримкою царської Росії проти угорського впливу на закарпатських землях. Будителі Закарпаття (О. Духнович, О. Павлович, А. Кралицький) водночас виступали проти мадяризації українців-русинів та, з другого боку, впровадили російську літературну мову.¹⁶ Напередодні Першої світової війни Олександр Духнович стає ключовою постаттю національного відродження в боротьбі проти мадяризації. Завдяки йому з'явився буквар рідною мовою, розвивалося шкільництво українською.¹⁷ Між Першою та Другою Світовими війнами, відбувається послаблення просвітництва, що гальмувало літературні процеси 20-30 рр.¹⁸ Чехословацька буржуазія перешкоджала національному усвідомленню українського населення, обравши російськомовний напрям, а також схиляючи до створення окремої карпаторуської мови. Посилився вплив чеської влади на школи Закарпаття, заборонялося вживання слів «український», «українець».¹⁹ Ситуація змінюється з проголошенням Карпатської України 1938-1939 рр. та приєднанням Пряшівщини до автономної Словаччини. У зв'язку з цим створюються різні умови для літературного розвитку в цих краях. Більш «відповідний ґрунт» для розвитку української літератури був на території

¹⁴ Так само с. 238-239

¹⁵ Семенюк С. Український путівник по Словаччині – с. 240

¹⁶ Бача Ю., Ковач А., Штець М. Чому, коли і як? – с. 61

¹⁷ Федака Д., Яцканин І. Під синіми Бескидами: антологія поезії та малої прози українських письменників Словаччини – с. 6

¹⁸ Так само с. 7

¹⁹ Бача Ю., Ковач А., Штець М. Чому, коли і як? – с. 62

Закарпаття. У порівнянні з Пряшівщиною, де припинився випуск єдиної української пряшівської газети «Слово народа», на Закарпатті, навпаки, більш помітний розвиток українського книгодрукування, журналістики та літератури.²⁰ З національним піднесенням у літературі поширюється поезія та проза Ірини Невицької, Федора Лазорика, о. Степана Севастіана Сабола-Зореслава. На думку Євгена Маланюка та Андрія Галасевича, Ф. Лазорик та С. Зореслав були визначними для загальноукраїнського літературного процесу. Із завершенням Другої світової війни та визволенням краю оживає українська література Словаччини.²¹

В одній зі своїх статей Ю. Бача описує, що вплив політики, нації та ідеї зазвичай гальмують розвиток художньої літератури. Українська література Словаччини завжди була під впливом тієї нації, під владу котрої потрапляла. Автор зазначає, що за комуністичної влади була присутня певна підтримка цієї літератури, але тільки в тому випадку, якщо вона підтримувала їхню ідеологію.²² Від авторів вимагали рожевощогокого патріотизму, од партії та їхньому керівництву.²³ Це вплинуло на творчість таких письменників, як Федір Лазорик, Єва Бісс, Іван Мацинський, творчість яких була заборонена.²⁴ Водночас І. Яцканин зазначає, що творчість Є. Бісс, І. Мацинського, С. Гостиняка змінила уявлення про українську літературу, через що має бути включена до канону української літератури.²⁵

²⁰ Федака Д., Яцканин І. Під синіми Бескидами: антологія поезії та малої прози українських письменників Словаччини – с. 7

²¹ Федака Д., Яцканин І. Під синіми Бескидами: антологія поезії та малої прози українських письменників Словаччини – с. 7

²² Бача Ю. Можливості необмежено обмежені, але... (Роздуми про сучасну українську літературу Словаччини) – Режим доступу:

https://shron1.chtyvo.org.ua/Bacha_Yurii/Mozhlyvosti_neobmezheni_obmezheni_ale.pdf – с. 1

²³ Федака Д., Яцканин І. Під синіми Бескидами: антологія поезії та малої прози українських письменників Словаччини – с. 9

²⁴ Бача Ю. Можливості необмежено обмежені, але... – с. 1

²⁵ Гаврош О. Іван Яцканин: «Майбутнє української літератури Словаччини залежить від України»

Згадуючи про сучасний стан української літератури Словаччини від 1989 р., дослідник Ю. Бача помічає негативні впливи на неї. Це зумовлено малою кількістю сучасних авторів (основне коло найпопулярніших авторів складають І. Яцканин, Н. Вархол, Ю. Панько, які народилися в 1950-1951 рр. на Пряшівщині). Деякі автори перейшли з української літератури на русинську, словацьку, чеську або російську.²⁶ Н. Вархол зазначає, що стан українських шкіл у Словаччині дедалі погіршується, що негативно впливає на вивчення української мови. Відповідно, прискорення асиміляції веде до того, що читати та творити нову українську літературу Словаччини згодом буде нікому. Діяльність Спілки українських письменників Словаччини є позитивним рушієм в цьому процесі. Під її впливом здійснюється словацько-український літературний діалог за допомогою перекладів, презентацій та публікацій. В Україні місцем проведення словацько-українських літературних заходів є місто Ужгород, де, за участі українських письменників Словаччини відбувається щорічний фестиваль «Книга-фест», а також Міжнародний літературний захід «Карпатська ватра» (з 2008 р.)²⁷ Такі фестивалі допомагають підтримувати творчі взаємини між закарпатськими письменниками та літературними представниками інших українських областей або діаспори.

1.2. Постать Івана Яцканина в літературному житті українців Словаччини

Згадуючи про сучасний стан української літератури у Словаччині, найчастіше можна почути ім'я Івана Яцканина. Він відомий не лише як творець малої прози, а і як перекладач, редактор та публіцист, що працює у м. Пряшів. До сьогодні він є головою Спілки українських письменників Словаччини, головним редактором літературно-мистецького та публіцистичного журналу «Дукля», а також дитячого журналу «Веселка». Якщо у 20 ст. будителем національного

²⁶ Бача Ю. Можливості необмежено обмежені, але... – с. 1-2

²⁷ Вархол Н.: [інтерв'ю в письмовому форматі з Н. Вархол; інтерв'ю вела М. Стуй – 28.03–31.03.2021 р.]

відродження був О. Духнович, то І. Яцканина можна назвати будителем сучасної літератури українців Словаччини.

Яцканин Іван Юрійович народився на Пряшівщині в 1950 році та зростав у селянській українській сім'ї в селі Ряшів, поруч з м. Бардіїв. Після навчання в українській гімназії, навчався на педагогічному факультеті за спеціальністю українська та словацька мови в університеті ім. П. Й. Шафарика в Пряшеві. На початку 2000-х рр. викладав слов'янську філологію в університеті ім. Матея Бели. Вперше дебютував в художній прозі, опублікувавши свої новели в збірнику «Молоде вино» (1982). Згодом видав власні збірки оповідань: «Місце проживання» (1987), «Усе залишиш» (1990), «Тіні й шрами» (1994), «Втеча» (1995), «Дерев'яний смуток» (1997), «...як збиті пси» (1998), «Вернісаж» (2000), «В усьому винні чоловіки» (2004), «Чорний ящик зрілої дами» (2009), «Втеча без вороття» (2010), «Задуха» (2013), «Пора вузеньких вулиць» (2013), «Мед і сіль» (2016), «Стороннім вхід заборонено» (2018), а також повість «Ангели над містом» (2001).²⁸ У деяких останніх збірках вміщено твори, що публікувалися в попередніх виданнях.

Від 1987 р. до сьогодні з-під його пера вийшло майже двадцять книжок малої прози українською мовою. Зв'язок із українським корінням він підтримує через переклад словацьких праць на українську та з української на словацьку мови. Зробивши безліч перекладів між цими мовами, І. Яцканин є вагомою постаттю не тільки як прозаїк, а й як перекладач. Практично жоден випуск журналу «Дукля» не виходить без його художньої або публіцистичної праці. Автор сприяє українсько-словацьким літературним взаєминам, зокрема видавши критично-літературну працю «Діалог літератур» (2008 р.).²⁹ У співавторстві з Дмитром Федакою видав найповніше видання поезії та малої прози сорока п'яти українських письменників Словаччини – «Під синіми Бескидами: антологія поезії та малої прози українських

²⁸ Федака Д., Яцканин І. Під синіми Бескидами: антологія поезії та малої прози українських письменників Словаччини – с.481-482

²⁹ Яцканин І. Стороннім вхід заборонено – Ужгород: ТИМРАНИ, 2018. – с. 110

письменників Словаччини» у 2006 році. Також опублікував кілька збірок дитячої літератури.

У своїй художній прозі автор згадує рідні краї, образи людей, що стрічалися йому, та їх життєвий досвід. В його текстах зустрічаємо проблеми міста-села, відчуття іншості/чужості, мотиви смерті та втечі від проблем, глибокі психологічні аналізи персонажів.

У його збірці малої прози «Мед і сіль» (2016), в одному з оповідань – «А поле грало парубоцьку», можна віднайти ознаки автобіографічної оповіді дитинства автора. В ньому є опис післявоєнного дитинства з меншим братом Андрієм та маленькою сестричкою Марійкою. Також автор згадує діда та батьків. Письменник наче хоче переповісти історію про те, як дідові напуття спонукали його писати про ті глибокі теми, які вичитуємо в його решті творів.

1.3. Постать Надії Вархол у письменстві та фольклористиці

Надія Вархол (дів. Вар'ян) народилася у 1950 р. в селі Хмельова Бардіївського округу на Пряшівщині, в той же рік, що й Іван Яцканин. Однак, дитиною виростала в курортному осередку Цем'ята біля Пряшева. Після загальноосвітньої школи у Пряшеві здобула вищу освіту філолога української мови, а також педагога образотворчого мистецтва.³⁰ Донедавна працювала у музеї в місті Свидник, найвизначнішому культурно-освітньому та науково-дослідному закладі, що займається збиранням, вивченням та зберіганням пам'яток матеріальної та духовної культури русинів-українців. З усіх працівників цього музею Н. Вархол працювала там чи не найдовше – понад сорок років.³¹ Її захоплення фольклором триває ще зі шкільних часів, коли вона співала в Українському ансамблі пісні й танцю (сьогодні – Піддуклянський художній

³⁰ Федака Д., Яцканин І. Під синіми Beskidaми: антологія поезії та малої прози українських письменників Словаччини – с.469

³¹ Мушинка М. Дослідниця духовної культури українців Словаччини (до ювілею фольклористи Надії Вархол) // Народна творчість та етнографія – 2010. - № 3. – с.110

народний ансамбль).³² З дитинства прислухалася до народних пісень, балад, народних казок, що співали та читали їй вдома. Ця любов до народної творчості помітна в збірці творів «Інтер'єр несусвітності», де описуючи побут людей, авторка вдається до цитування пісень (зокрема ладканок, весільних обрядових пісень, про які згадує в оповіданні «Канапа»). Авторка вкладає в життя персонажів ті традиції та обряди, про які чула ще змалку і досі любить їх вивчати та описувати.

Упродовж свого життя підготувала безліч фольклористичних публікацій про звичаї, обряди, вірування, народну демонологію, лемківський діалект українського народу Пряшівщини. Першим кроком в її письменницькій та етнографічній діяльності була публікація фольклористичної статті про рідне село «Жартівливі оповідання в селі Хмельова» в шкільному журналі «Наші погляди».³³ Окремі її фольклористичні книги: «Народні загадки українців Словаччини» (1985), «Фразеологічний словник лемківських говірок східної Словаччини» (1990), дитяча книга народних загадок «Ходить орач по полі» (1992).³⁴ На шляху до становлення себе як авторки художньої прози Н. Вархол в польових умовах збирала фольклор: подорожуючи селами Пряшівщини з магнітофоном та записником, записуючи обряди, звичаї та діалект жителів з понад двохсот сіл. Ці дослідження тепер зберігаються в музеї, де вона працювала. Там же вона познайомилася зі своїм майбутнім чоловіком Йосифом Вархолом, з яким продовжує спільну етнографічну діяльність. Її кропітка праця над збиранням фольклору дозволила зберегти відомості про найзахіднішу групу українського народу – українців Словаччини.³⁵ До груп словесного фольклору Східної Словаччини, які дослідила етнографістка, входять: демонологія; народна медицина; пареміологія (вивчення приказок та прислів'їв); рослини в народних віруваннях; народні обряди.

³² Так само с. 111

³³ Так само с. 111

³⁴ Федака Д., Яцканин І. Під синіми Бескидами: антологія поезії та малої прози українських письменників Словаччини – с. 469

³⁵ Мушинка М. Дослідниця духовної культури українців Словаччини. – с. 112

Сьогодні в доробку художньої літератури авторства Надії Вархол нараховуємо 2 збірки оповідань: «Погорда» (1991), «Інтер'єр несусвітності» (2002), а також та сатиричну повість «Муха» (2012). Працюючи над художнім текстом, авторка залучає свої знання про фольклор. Навіть не знаючи про її етнографічну діяльність, читач із тексту зуміє здогадатися, що письменниця має неабиякі знання у народних звичаях та творчості своїх персонажів. Як каже сама Н. Вархол, вона не може не писати художній текст без згадок про фольклор: *«Та основне те, що ціле моє єство полонило народне духовне багатство нашого населення: традиції, звичаї, перекази, прислів'я, приказки, фразеологізми, повір'я, початки яких сягають глибокої давнини та само собою архаїчні, звучні, майже забуті слова, які збереглися в пам'яті найстаршого покоління. І отаке багатство з народної скарбниці люблю вмонтовувати в свої тексти. Тільки потрохи, крихітки, щоб з того не вийшов етнографічний твір.»*³⁶ Письменниця, обравши форму мало прози, пише коротко та відшліфовано.

На питання про те, хто вплинув на її творчість, Надія Вархол згадує прозову творчість Єви Бісс. (І. Яцканин також згадує цю письменницю як одну з найважливіших постатей української літератури Словаччини.) Говорячи про письменницю, якою надихається, Вархол зазначає: *«Її проза відрізнялася від хрестоматійного читання – це було щось нове, зворушливо-болюче й гарне. Це був любий Пряшів 50-их років (вона в тому часі там проживала) зі своїми старими вуличками, периферійними різнокольоровими домиками без строгого «сідліска» – житлових кварталів, із психологією жителів з покрученими, хиткими долями. Вона справді майстер психологічної прози.»*³⁷

Завершуючи мову про діяльність Н. Вархол як прозаїка, варто згадати, що вона входить до Спілки українських письменників Словаччини, головою якої є

³⁶ Вархол Н.: [інтерв'ю в письмовому форматі з Н. Вархол; інтерв'ю вела М. Стуй]

³⁷ Так само

І. Яцканин. На сторінках літературно-публіцистичного журналу «Дукля» часто можна зустріти її художні твори.

1.4. Самоідентифікація у творчості І. Яцканина та Н. Вархол: мова, географія, культура

Існує кілька чинників, через які маємо право називати українськими тих письменників, що народилися/живуть за межами України. Перш за все, доступність для українського материкового читача української літератури Словаччини зумовлена тим, що вона написана українською мовою. Микола Ільницький згадує у своїй статті переконання Василя Махна, що українським письменника робить українська мова, незалежно від етнічного походження.³⁸ У своєму дослідженні Йосиф Сірка згадує, що у післявоєнні роки мовний вибір літератури сповільнював її розвиток. Були суперечки між тим, чи вона має творитися українською, російською чи русинською. Влада була зацікавлена в тому, щоб приглушити національні вектори у творчості письменників, створюючи мовний хаос. Остаточний вибір української мови пожвавив становлення української літератури на Пряшівщині.³⁹ Під впливом зовнішніх чинників українська літературна мова Словаччини запозичується словами зі словацької літературної мови.⁴⁰ Надія Вархол та Іван Яцканин народилися в часи, коли українських дітей змушували в школах вчити словацьку мову як державну, а також чеську та російську як іноземні мови.⁴¹ Всупереч цим умовам, автори перейняли українську мову від батьків та творять нею до сьогодні, не даючи пропасти явищу української літератури Словаччини. Звісно, письменники пишуть тією українською, що відбиває ознаки діалекту їхнього середовища. І. Яцканин, досконало володіючи словацькою мовою, залишається вірним україномовній літературі Словаччини. У

³⁸ Ільницький М. Модус меандра – с. 29

³⁹ Сірка Й. Розвиток національної свідомості лемків Пряшівщини у світлі української художньої літератури Чехословаччини. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1980. – с. 25

⁴⁰ Бача Ю., Ковач А., Штець М. Чому, коли і як? – с. 73

⁴¹ Сірка Й. Розвиток національної свідомості лемків Пряшівщини у світлі української художньої літератури Чехословаччини. – с. 135

своїх творах письменник більш консервативний в плані мови. У збірці «Задуха» та «Стороннім вхід заборонено» мова героїв не викликає непорозуміння в українського читача, адже він мало використовує словацькі запозичення. Однак у збірці «Мед і сіль» помітні яскраві ознаки лемківської говірки з характерними «лем», «шом», «би ты» і т.д. Зокрема, в оповіданні «Мандри у совість» автор використовує різні говори, щоб показати різні покоління та розмежувати образ батька, що лишився в селі, та сина, що поїхав до міста та став інтелегентом. Мова батька: «*Підстрижу ты... Вийшов єм за село...*»⁴² На відміну від Яцканина, тексти Н. Вархол наповнені словацькими термінами, що позначають побут, культуру, звичаї. Цілком можливо, що такий мовний вибір авторки зумовлений довголітньою працею з етнографічними даними. Авторка має досвід збирання фольклору у польових дослідженнях, спілкування з поколіннями різних людей, ознайомлення з різним менталітетом. На мову письменниці повпливала любов до народних прислів'їв, переказів, приказок, фразеологізмів та повір'їв. Також обрана нею мова краще підходить її персонажам, щоб передати їхній сільський побут, традиції та діалект. Свою належність до малої прози авторка пояснює тим, що відшліфовує кожне слово, на що йде час, за який деякі автори пишуть романи.⁴³ Таке використання запозичень із літературної та розмовної мови Словаччини нагадує читачеві про середовище, в якому перебуває авторка. З колоритом її тексту іноді виникає нерозуміння окремих слів, які не так легко знайти в інтернет-словнику. Також персонажі Н. Вархол мають не схожі на українські імена: «Дедиха», «Агнеса», «Амброз» і т.д. Імовірно, що такі імена мали українці-русини, з якими авторка познайомилася, збираючи фольклор по селах Східної Словаччини.

Мова прози Івана Яцканина наближена до єдиної з народом України літературної мови. Мабуть, зображаючи вихідців села, автор хотів показати, що зовнішньо, за допомогою мови, їм вдалося адаптуватися. Проте, як буде проаналізовано в другому розділі, внутрішній стан героїв не є настільки

⁴² Яцканин І. Мед і сіль – Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2016. – с. 15

⁴³ Вархол Н.: [інтерв'ю в письмовому форматі з Н. Вархол; інтерв'ю вела М. Стуй]

гармонічний з містом, як їхня мова. Повертаючись до мовного питання, звернімо увагу, що Ю. Бача зазначає, що від часу запровадження української літературної мови в Чехословаччині, з'явилися дві групи письменників: перші дбають про зберігання канонічної української літературної мови, решта втілюють у текстах риси місцевої мови, з усіма її запозиченнями та впливами.⁴⁴ Такий поділ можна застосувати до двох письменників: Яцканин пише ближче до літературної української мови, у текстах Вархол, навпаки, більше збережено діалектні особливості. Проте, як будь-який поділ, чи то стильовий, чи мовний, слід акуратно застосовувати до аналізу творчості, оскільки письменники можуть поєднувати різні риси. Вище було згадано, що І. Яцканин вдається до більш народної мови у творах збірки «Мед і сіль», тим часом, як у книгах «Задуха» та «Стороннім вхід заборонено» герої говорять більш нормативною українською.

Оксана Талабірчук у своїй монографії звертає на питання української мови як важливого чинника українського літературного процесу Словаччини. Авторка праці зазначає, що письменникам-українцям Словаччини вдалося краще зберегти українську мову з 80-х рр., ніж українським авторам, що зазнали впливу російської мови, унаслідок чого розвинулася двомовність літератури.⁴⁵

Через важливість мови, з якою ідентифікують себе українці Словаччини, політична влада Пряшівщини хотіла сформувати зразок русинської літературної мови на основі місцевого говору українців. Ю. Бача вказує, що такі спроби спрямовані на винищення українців та послаблення їх самобутності.⁴⁶

Будучи подвижниками української літератури в Словаччині, Н. Вархол та І. Яцканин ідентифікують себе через мову, якою пишуть, та через своїх героїв – українців-русинів. Описуючи історії персонажів, обоє авторів подекуди згадують географічні назви Східної Словаччини. Наприклад, в оповіданні «Нерухомість»

⁴⁴ Бача Ю., Ковач А., Штець М. Чому, коли і як? – с. 73-74

⁴⁵ Талабірчук О. Культурно-історичні тенденції розвитку українського прозового нарративу Словаччини 80-х рр. ХХ ст. – 10-х рр. ХХІ ст. – Ужгород: Jazyk a kultúra, číslo 23-24/2015. – с. 356

⁴⁶ Бача Ю., Ковач А., Штець М. Чому, коли і як? – с. 74

І. Яцканин згадує Стависька та Долинки; у творі «Втеча від нескінченності» описано Панський Кут, Дроздов, Чащі; а в тексті «Кольорові сни» – Липів Діл.

Як було вище згадано, Надія Вархол інкрустує у свою художню прозу назбираний нею фольклор. Окрім словесного успадкування, її персонажі зберігають віру в певні культури, використовують народну медицину, вірять в цілющі властивості рослин. Наприклад, герої першого твору зі збірки «Інтер'єр несутвітності» – «Дім» – вірять в культ мізинця: «В цілому домі з павучайками здавна шанувався культ мізинця.» Персонажі цього оповідання лікуються, вливаючи ліки у вухо по мізинцю, та, дотримуючись традицій своїх предків, турбуються про цей палець.

Автори ідентифікують себе та своїх персонажів як українців, русинів-українців, лемків, вихідців села через наявність мови українського середовища Східної Словаччини, згадку про словацькі краї, використання українських та словацьких імен, та залучення героїв до культури оточення.

Висновки до розділу 1

Творчість українських письменників Словаччини має всі національні ознаки українського літературного процесу, що підкреслює тісний зв'язок із загальноукраїнським літературним спадком. Хоч і за певних історичних обставин земля Східної Словаччини та Закарпаття були відокремленими впродовж певного часу в історії та й зараз входять до різних країн, історії розвитку української літератури на цих територіях є одним цілим. Перегляд передумов розвитку української літератури Словаччини підтверджує, наскільки мова, якою написані твори, важлива для підтримки літературного процесу. У першому розділі також підкреслено важливість Пряшева як центру формування української культури та літератури русинів-українців.

РОЗДІЛ 2
АНАЛІЗ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ ІВАНА ЯЦКАНИНА
ВІД 2000-Х РР. ДОТЕПЕР

Проза українських письменників Словаччини розвинулася в післявоєнний період у творчості Юрія Бачі, Єви Бісс, Василя Даця та десятків інших авторів. Йосиф Сірка описує три покоління українських прозаїків Чехословаччини: старше, середнє, молодше. Як він зазначає, середня та молодша генерація тематично є більш схожими одна до одної та не настільки зосереджені на національно-соціальной тематиці, як старша група.⁴⁷

Як нам відомо, Іван Яцканин продовжує традицію художньої прози в категорії молодшої групи. У цей період у Східній Словаччині відбуваються політичні та економічні зміни, що впливають на людей і, відповідно, на літературний процес та описувані теми у творчості молодшого покоління прозаїків. Іван Яцканин народився та згодом творив у часи впровадження колективізації в українські села, розвитку промисловості та індустрії. Відповідаючи на зовнішні умови, автори пишуть про життя простої людини, селянина, робітника, учня.⁴⁸ Завданням цього розділу є того, як теми та персонажі І. Яцканина перегукуються із тим, про що писало та пише молодше покоління. В цьому розділі проаналізовано стилі, теми, персонажі та образи у творах.

2.1. Стилїстика і тематика творів

У цій праці предметом уваги є три збірки малої прози Івана Яцканина: «Задуха» (2013), «Стороннім вхід заборонено» (2018) та «Мед і сіль» (2016). Достатньо тільки поглянути на назви оповідань автора, щоб зрозуміти їхній меланхолійний характер. До прикладу, у збірці «Задуха» зустрічаємо такі заголовки, як «Графік смерті», «Продає своє горе», «Спокій спорожнілого серця» та ін. Ці назви натякають на сумний характер творів. Сам автор на запитання, чому

⁴⁷ Сірка Й. Розвиток національної свідомости лемків Пряшівщини у світлі української художньої літератури Чехословаччини – с. 71-72

⁴⁸ Так само с. 103

його оповідання такі сумні, відповідає, що це зумовлено тим, що в реальному житті сум переважає щастя.⁴⁹

Як представник молодшого покоління українських письменників Словаччини, автор обирає прозову форму. До приходу нової генерації перевага була на стороні поезії. Характерно цьому періоду те, що ці твори не зберігають трафаретність, партійну тематику та інші речі, нав'язані соціалістичним суспільством.⁵⁰ Іван Яцканин вирішує зображувати життя, як воно є, без прикрас, з його перемогами та програшами. Наявність художнього опису реального життя людей в його творах виявляє стиль реалізму. Однак, твори Яцканина складно назвати моностилістичними та віднести цього автора до однієї літературної школи. В описах внутрішніх переживань героїв та ролі природи, що співпереживає, присутній натяк на ознаки імпресіонізму. Його характерні риси знаходимо у творах зі збірки «Задуха». Ці оповідання подають фрагменти з життя героїв. Значну частину присвячено опису задусі в однойменному оповіданні, що розпочинає цю збірку: *«Здавалось би, зараз земля у якомусь дикому любовному захваті, і душі ріки й землі захлинаються. Вони у таких сильних обіймах, ніби їх охопила туга, змішана зі страхом. Таке щастя врешті-решт також може виснажувати, а воно й виснажує.»*⁵¹ Як бачимо, природа тут описана як те, що відбиває внутрішній стан та впливає на людей. В барі, єдиному місці, що зберегло прохолоду, липкі тіла бармена та знайомої з його краю ведуть позбавлену сенсу розмову. Раптом піднятий вітром в повітря попіл та пісок нагадали жінці про недавню смерть матері та дім, що вже не був рідним: *«Вона знову пригадала маму і той попіл, який так і не розсіяла під вікнами їх рідної хати.»*⁵² Такі уривчасті та непослідовні моменти переплетені спогадами, роблять твір імпресіоністичним.

⁴⁹ Гаврош О. Іван Яцканин: «Майбутнє української літератури Словаччини залежить від України»

⁵⁰ Сірка Й. Розвиток національної свідомості лемків Пряшівщини у світлі української художньої літератури Чехословаччини – с. 104

⁵¹ Яцканин І. Задуха – Пряшів: Спілка українських письменників Словаччини, 2013. – с.

⁵² Так само с. 9

Твори Яцканина супроводжуються відчуттям суму та жалю. Людині цілком природно за чимось тужити, шкодувати за минулі вчинки. Автор використовує форму спогадів або сну, щоб герой міг проаналізувати свій поточний стан на фоні минулого. В «Задусі» подув відру спричинив хвилю раптових спогадів, що змусило жінку зрозуміти, що вона може ще все виправити та встигнути розвіяти прах матері. Форму сну Яцканин використовує в оповіданні «А де мої вороги?». Чоловікові приснився суперечливий сон про його дідів, що за життя не ладнали одне з одним, але смерть очистила їх від всіх незгод. Таким чином в героя є шанс зрозуміти, що смерть всіх рівняє, не переживши безпосереднього досвіду переходу до іншого виміру. Автор без попередження переходить від спогадів чи сну до реальної картини, показуючи читачеві в порівнянні минуле та теперішнє. Герой пасивно спостерігає за п'яними сварливими мужчинами в барі, які ще не пізнали тієї мудрості, що видна тільки його предкам згори. Сергій Федака у передмові до збірки «Задуха» зазначає, що автор пропонує читачеві пізнати через прочитання досвід інших людей, не побувавши на їх місці: *«Тут же маємо пропозицію скуштувати з дерева пізнання ще за життя...Не можна пізнати життя ігноруючи таїну смерті.»*⁵³

Між спогадом та сном перебуває персонаж твору «Мед і сіль». Читачеві зрозуміло, що герой прокидається від сну, але подальші фантастичні описи міста натякають, що персонаж надалі марить про закохані прогулянки містом. Це марево є його «медом», солодкою ностальгією: *«А може, саме такий погляд у всіх закоханих? Коли ціле місто – запах меду в келишках липового цвіту?»*⁵⁴ Та сіль цього героя в тому, що він прокидається сам, щоранку шукаючи, чи хтось не лежить поруч з ним. До повного усвідомлення буденності приходять протилежне солодкості сну відчуття: *«Велична симфонія ранку змінилася на посмішливу буденність. Прийшло знайоме відчуття: смак меду гірчив усе більше, мовби в устах переживував стебло полину.»*⁵⁵ Однак, в останній момент, щойно отриманий

⁵³ Федака С. Книга життя і смерті // Дукля – 2014. - № 5. – с. 86

⁵⁴ Яцканин І. Задуха. – с. 59

⁵⁵ Так само с. 63

лист та стукіт у двері залишають відкрите завершення історії. Як і в «Задусі», автор дає герою надію, що все ще можна встигнути виправити, доки це не виправила смерть.

І сон, і спогад є засобами передання минулого в прозі Івана Яцканина. Проте письменник використовує сон як ідеалізовану, насичену кольорами, запахами та враженнями подорож до минулого. Сон пластичніший за спогад, бо ненадійна пам'ять та гра уяви може переписати минуле, мов сценарій. Наприклад, той сон, що сниться герою твору «А де мої вороги?», не є відбиттям дійсних родинних стосунків. Це лише змальовування того, як все могло бути, як би спілкувалися діди хлопця, якби знали ту позитивну мудрість раніше. У тій же збірці «Задуха» сні бачаться героям оповідань «Кольорові сні» та «Светр з чужих ниток». У своїй монографії «Поетика художнього світу Івана Яцканина» Оксана Талабірчук згадує про сон у творі «Кольорові сні». На її думку, хлопчик у кольорових снах про своє дитинство інтерпретує те, що він раніше бачив у фільмі.⁵⁶ Отже, як вище згадано, сон є пластичною формою, тому підходить для інтерпретації минулого.

У своїй найновішій збірці «Стороннім вхід заборонено» (2018), письменник також вибудовує твори навколо спогаду. Оповідання І. Яцканина – це коротка зустріч персонажа зі своїм минулим, порівняння теперішньої миті та того, що залишилося в пам'яті. Більшість оповідань у цій збірці схожі за порядком викладу історії: оповідь зазвичай починається вже з того моменту, де ми бачимо персонажа таким, яким його зробили обставини життя. Автор знайомить читача з подіями минулого, що трапляються з героєм, про які читачеві необхідно дізнатися, щоби хоч частково розуміти вчинки персонажа. Герой, повертаючись у спогадах назад, старається віднайти причини та моменти, коли все пішло не так. Щоб розуміти перебіг життя персонажів Яцканина, читачам не обов'язково знати всі деталі, а лиш внутрішню істину його героїв. Автор відкриває тільки частину подій, обриває історії, щоб залишився простір для уяви та трактування. Наприклад, кінець

⁵⁶ Талабірчук О. Horror Vacui: поетика художнього світу Івана Яцканина: монографія. – Ужгород: TIMPANI, 2019. – с. 98

оповідання «Самотнє дерево» не є чітко зрозумілим. Автор натякає на те, що Єва, зазнавши нещастя в житті, йде назустріч самотньому дереву, щоб повіситися. Імовірно вона обирає спосіб самогубства як вирішення своїх проблем, бо її порівняно до хустини, що висіла на огорожі: «Ніхто на неї не зважав, як на ту хустину, що висіла на сусідній огорожі.»⁵⁷ Хоча складно стверджувати, що так і було, бо після прочитання завершальних рядків твору, читач сам додумує кінець: «А в неї була одна дорога – до самотнього дерева. Чого ж йому бути самотньому?»..⁵⁸

Більшість оповідань збірок «Задуха» та «Стороннім вхід заборонено» мають спільні порушені теми: перехід селянина в площину міста, відчуття чужості/іншості, огляд на втрачені можливості, зраду, тепло або холод родинних зв'язків. Тематична наближеність прозових творів схиляє до думки, що їх можна було б об'єднати в одну повість. Не тільки теми, а й персонажі творів схожі між собою: здебільшого персонажами оповідань І. Яцканина є чоловіки, такий собі середньостатистичний Юрій/Петро із села, який пожинає плоди минулого і є нещасним тепер. Проте, автор обирає потрохи розповіді про кожную особистість і ділить це на окремі історії. Отже, нещастя окремої людини потрібно зобразити по-різному, бо в кожного свої причини на нього. Іноді здається, що автор описує історії реальних людей, за якими сам мав нагоду спостерігати. Таке враження складається, коли посеред розповіді з'являється думка від автора: «Побачивши мене на вулиці, здалеку вигукувала: - Все ще тишеєш? Ти їм деталі не розкажуй, хай здогадуються».⁵⁹ Або в оповіданні «Ноша гріхів», де персонажем є герой-відлюдник, що зіпсував собі життя, подавшись із села та вернувшись безхатком, особисту думку Яцканина подано так: «Я неодноразово пробував розглянути його з іншого боку. Нічого не виходило».⁶⁰ Для відчуття реальності героя автор повністю змальовує його особистість, подаючи ім'я, досвід, вік, характер та переживання персонажа. Автор

⁵⁷ Яцканин І. Стороннім вхід заборонено – Ужгород: ТИМРАНИ, 2018. – с. 24

⁵⁸ Так само с. 24

⁵⁹ Так само с. 21

⁶⁰ Так само с. 14

надає їм повноцінної форми існування, а незавершеність історії допомагає читачам лиш додатково надбудувати цей образ, що створює відчуття реальності. Хоча сам автор рекомендує відмежовувати літературну та життєву реальність на відповідь односельчан, що впізнавали одне одного в його творах, але мали зауваження, що не все збігається з тим, як було/є в житті.⁶¹ Отже, хоча образи у творах І. Яцканина здаються надто реалістичними, швидше за все це є узагальненням того оточення, що було біля нього, та не є точним відбиттям дійсності. Навіть коли письменник не вказує думки від свого імені, кожна історія здається, що це втілений в персонажі психотип, який він міг зустріти в реальному житті.

Людина Яцканина є вихідцем із села, що за певних причин опиняється в місті. Як і в реальному житті, персонаж мусить пройти адаптацію, порівняти своє відчуття там – на рідні, та тут – серед чужих людей. У його новелах не подано всіх деталей життя персонажа, основна мета – передати його настрої та відчуття за допомогою опису внутрішніх переживань, коротких гострих діалогів та змальовувань природи. Яцканин надає важливої ролі описам природи як символу гармонії людини в селі. Природа підкреслює переживання героя, який повертається до села. В межах міста персонажі не встигають спостерігати за живістю світу. Водночас і себе вони не почувають живими. Навіть єдність тварин із природою в місті та селі різна. В оповіданні «Дира» місцеві собаки бояться місяця або не звертають на нього увагу: *«...почув грайливе гавкання сільських собак. Чомусь пригадалось, що у місті пси не брешуть на місяць. Вони його й, напевно, рідко коли бачать, але, крім того, вони настільки розпечені прогулянками та смачними стравами, що їм і без місяця сняться солодкі сни. До речі, вони й так боялись би великого круглого місяця...»*⁶² Людина села продовжується у природі, спілкується з нею, тим часом як міщани не мають часу звертати на це уваги.

Називання реальних місць – ще одна ознака, що надає історії реальності. Хоч автор уникає надмірних деталей, у кожному оповіданні можна зустріти

⁶¹ Гаврош О. Іван Яцканин: «Майбутнє української літератури Словаччини залежить від України»

⁶² Яцканин І. Стороннім вхід заборонено – с. 53

топонімічний натяк на те, що це місцевість у Словаччині. Згадка про місце одразу буде впізнавана серед читачів, що добре знають Словаччину. Для тих, хто не ознайомлений із мовою та картою цієї країни, читання таких текстів одночасно є знайомством із запозиченнями, назвами місцевостей, словацькими іменами, ментальністю народу.

Теми шкодування за минулим, стосунків батьків та дітей, відчуття неприкаяності, втрати кохання чи дому є зрозуміла читачам. Навіть якщо люди не зустрічаються з цим в реальному житті, ми зіштовхуємося з цим проблемами, спостерігаючи за новинами, за проблемами знайомих, коханих, рідних чи чужих людей. Відкритий внутрішній світ героїв Яцканина дозволяє утворити емоційний зв'язок між їхньою історією та читачем. Реципієнт співпереживає Яцканиновій людині, звіряє себе з ним та аналізує, в результаті чого відчуває просвітлення, катарсис. В реальному житті людина може також зустрітися з тими ж складнощами, що й герой цих новел. Але чи змогла б таким чином справлятися з ними? Деякі герої Яцканина вдаються до самогубства або до усунення іншої людини шляхом вбивства. Спостереження за проблемами та «звільненням» героя творів Яцканина дозволяє пережити емоційне напруження чужого досвіду та переоцінити власне життя.

Назва найновішої збірки малої прози Яцканина «Стороннім вхід заборонено» застерігає читача, що перед ним відверті історії про невдачі героїв, повороти долі, втрачені стосунки. Загалом ці теми є неприємними людині, оскільки торкаються найпотаємніших струн душі кожного читача.

В категорії свого/іншого/чужого Яцканин задумується над місцем свого героя у житті. В оповіданні «А поле грало парубоцьку» висвітлена проблема пошуку себе в дорослому світі. Малий Іванко збентежений словами діда про те, що доросле життя є блуканням: *«Хлопче, усе життя будеш блукати, людям допомагати, але, може, ніхто і “дякую” за те не скаже»; «Будеш сидіти вдома, – знову почав дід, – у рідній хаті, але не буде тебе там, навіть і там будеш*

*подорожувати, блукати світом»*⁶³. Іванко, якому поле «вже грало парубоцьку», відчуває, що з дорослішанням тема життєвого блукання стає йому більш зрозумілою. За словами самого автора, цей твір є частково автобіографічним. Тут ми зустрічаємо згадку про його діда, брата Андрія та батьків.⁶⁴ Він вкладає в слова дідуся те, що сам висвітлює в решті творів. Мотив блукання та пошуку себе, відчуження не на своєму місці прослідковуються в дорослих героях решти оповідань.

2.2. Мотив смерті

Смерть як невіддільна частина художнього опису реального життя з'являється у більшості творів Івана Яцканина. Сергій Федака описує необхідність смерті в цих новелах так: *«Як після вигнання з раю не буває і смерті без життя, яке б йому не передувало. Це дві половинки одного цілого.»*⁶⁵. Смерть є водночас кінцем та початком. Для когось власна або чужа смерть є єдиним видимим виходом із ситуації. Оповідання Івана Яцканина є нагадуванням, що можна все змінити, поки не завітала постать з косою. Те, як ми живемо, визначає спосіб смерті, на який ми заслуговуємо. Можна виділити різні цілі, для яких залучено мотив смерті в ці оповідання.

У таких творах, як «Самотнє дерево», «Графік смерті», «Дивная новина», «Втеча від нескінченності» та «Асфальтовий хлопець», смерть, а саме самогубство, виступає виходом, вирішенням проблем, з якими більше не можуть жити герої. Вони очищають та звільняють себе від тягаря долі. Єва із «Самотнього дерева» була відкинута родиною, бо начебто приносила нещастя всім навколо і самій собі. Останнім поштовхом стало те, що з власного подвір'я її виганяє чоловік та рідна кровиночка, її донька. Не знаючи, що далі робити із собою, не терплячи буття на самоті, Єва йде зі світу, в якому їй немає місця. Оскільки тут немає чіткої згадки

⁶³ Яцканин І. Мед і сіль – с. 8

⁶⁴ Гаврош О. Іван Яцканин: «Майбутнє української літератури Словаччини залежить від України»

⁶⁵ Федака С. Книга життя і смерті – с. 86

про її смерть, вона наче розчиняється, йде в небуття, бо окрім самотнього дерева, немає жодного свідка її смерті.

Байдужим свідком самогубства природа виступає у ще одному творі – «Втеча від нескінченності». Герой, як і Єва, відчуває повну неприсутність в цьому світі. Життя було для нього нескінченністю невдалих спроб бути щасливим. Від самокартання, що все могло бути інакше, він обирає спосіб втечі – самогубство. Його передсмертна дорога на ешафот, що сам собі спорудив, супроводжується роздумами над минулим. Василь зважує «за і проти» свого буття серед людей: *«Нічого не виходило, його дедалі більше почали драгувати прорахунки минулого. Можливо, не так прорахунки, як те, що нічого тепер не може змінити.»*⁶⁶ Проте, його відхід є органічним продовженням традиції поховання дітей його батьками. Мотиви та обставини смерті Єви та Василя схожі між собою.

Герой оповідання «Асфальтовий хлопець» також відчуває себе неприкаяним ні в площині міста, ні в селі. Він відчуває, що, немов той соняшник серед рейок, також скоро зломиться: *«А між сусідніми рейками росте соняшник... Мене струснуло, ніби отой соняшник. Як довго він видержить? Якийсь час ще напевно витримає, бо вже дозрів. І зі мною так буде?»*⁶⁷ Смерть для нього є очищенням від цієї невизначеності, можливість почати все заново. Символічно, що місцем самогубства тут є вода, котра в мітологічному культі та в християнській традиції означала фізичне та духовне очищення. Як помічає О. Талабірчук, самогубство в цьому творі відрізняється від решти тим, що є несвідомим.⁶⁸ І справді, була надія, що він таки вийде з тієї води, оскільки збирався жити далі вже очищеним: *«І я спробую, щоб очистити себе і потім чистим рости. Рости, як та лозина – швидко, углиб і вільно розкидати своє коріння.»*⁶⁹

⁶⁶ Яцканин І. Задуха. – с. 68

⁶⁷ Так само с. 84-85

⁶⁸ Талабірчук О. Horror Vacui: поетика художнього світу Івана Яцканина: монографія. – с. 107

⁶⁹ Яцканин І. Задуха. – с. 89

Два різні способи смерті та різні мотивації вміщені у творі «Графік смерті»: батьковбивство та самогубство. Автор на початку оповідання показує майже фінальну сцену, коли хлопець наважується на цей вчинок. Читачеві відразу відомий гіпотетичний кінець, але письменник зав'язує історію до минулих подій, що призвели до рішення повіситися у stodolі. Описуючи ланцюг смерті в цьому творі, доречно згадати біблійну цитату *«Кожний спокушається своєю власною пожадливістю, яка його притягає і зводить. А потім пожадливість, завагітнівши, породжує гріх; гріх же, здійснений, – породжує смерть»* з Послання апостола Якова [1:14-15]. Ось так і батько пожадав іншу жінку, про що гуділо все село. Гріх чужолозтва породив дві смерті. Останньою краплею до жахливого вчинку батьковбивства було те, коли син застав тата в момент перелюбу. Син не може впоратися з пережитим і ніяк це забути, тому він вбиває батька. Але легше від цього йому не стає, бо тепер тягар від зради батька затьмарює останній жахливий спогад – вбивство власними руками. Через спосіб оповіді від першої особи на читача це справляє ефект повного співпереживання, наче він слухає сповідь героя. І тут не можна не поспівчувати цій безвиході, в якій він опиняється. Назва твору «Графік смерті» позначає графік поїзда, під який син з матір'ю підкинули труп батька. Знаючи час, коли знову буде їхати поїзд, герой трагічно закінчує своє життя, повісившись в stodolі під гудок потяга з криком: *«Тату, ми поїдемо тим самим поїздом»*⁷⁰.

Інакшим самогубством через перелюб близької людини є історія в оповіданні «Дивная новина». Від третьої особи автор розповідає про чоловіка, що втікає з міста до села. Але надію Йосифа на спокійне життя руйнує лист, що нагадує про причину втечі. Адресант погрожує йому, що він буде покараний за те, що довів чиновника Михайла до самогубства, таємно зустрічаючись з його жінкою. Те, що це сталося з вини жінки чиновника та її коханця, цей вчинок в листі названо вбивством. В цьому творі перелюб породжує смерть, а вона також тягне за собою наслідки. Відкритий кінець натякає, що хтось має понести кару за ту зраду або вже

⁷⁰ Так само с. 36

поніс: *«З того боку, де у його вікно не заглядали люди, до нього придивлялася смертонька – без коси, без вишкірених вуст, легесенько ступаючи новосніжжям і спритно стираючи за собою сліди.»*⁷¹

Таємничу смерть в оповіданні «Стара рушниця» складно віднести до самогубства, чи до природної смерті. Подібно до героїв у попередніх творах, Василь відчуває що він нікому не потрібен. Всім людям він здавався гордим, а їхнє засудження лиш викликало в нього ще більшу байдужість. Одна з причин загубленості героя в житті – відсутність підтримки рідних людей . Останньою краплею відчаю героя стало те, що рідний брат вигнав його з дому до дому пристарілих. Василь відчував єдність хіба з лісом та старою рушницею, що дісталася йому від батька, і до якої він час від часу повертався, але не до братової хати. Остання зустріч з рушницею в засніженому лісі стала для нього фатальною, бо навесні знайшли його тіло. Автор приховує причини смерті героя: чи то самогубство за допомогою рушниці, чи смерть від холоду. Обидва варіанти цілком можливі, бо герой міг не витримати такого життя та вкоротити собі віку.

В таких творах, як «Задуха», «А де мої вороги?», «Спокій спорожнілого серця», «Категоричний імператив або інколи плачуть і чоловіки», «Мандри у совість» персонажі помирають природною смертю.

Використовуючи образ смерті в оповіданнях «Мандри у совість» та «Задуха», автор порушує проблему стосунків дітей та батьків. В останній момент діти відчувають жаль, бо не встигли ще багато чого сказати батькам. Персонажі зустрічаються зі смертю батьків як способом переоцінки їхніх відчужених стосунків. В оповіданні «Задуха» жінка згадує раптово згадує, що не розвіяла попіл матері. Її емоції дисонують, оскільки вона відчуває жаль і сором, що не виконала обов'язок доньки, але водночас вона озлоблена на матір і виправдовує свою поведінку. Герой оповідання «Мандри у совість», що приїздить в село до хворого батька, поводить себе зухвало та ображено до моменту, коли він не встигає добігти

⁷¹ Так само с. 58

до вокзалу і не застає там батька, щоб сказати, можливо, останні слова. Розуміння, що це міг бути остання зустріч з батьком, пробуджує в ньому незручну совість: «...і навіть гуркіт машини не міг зупинити хід думок. До них приєднувалось ще й батькове насмішливе: “Кожний прийде до розуму, хто зразу, а хто пізніше.” Хотів було посперечатися з цим твердженням. але не було з ким»⁷²

Зіштовхуючи героїв зі смертю рідних, автор показує, що всі стосунки та образи можна пробачити та виправити, доки є з ким.

Висновки до розділу 2

Проза Івана Яцканина передає життя сумним, без ідеалізації реальності. Його головними персонажами є вихідці з села, які мають проблеми з пристосуванням до міста. Жаль є провідною емоцією, що поєднує всі згадані історії. У кожного персонажа своя історія і свої причини жалю за минулим. Автор звертається до різних форм «повернення» до минулого: сон як пластична форма, що дозволяє героєві хоч десь поскладати життєві події так, як йому б хотілося; спогад – пригадування ситуації такою, як вона була у суб'єктивному сприйнятті героя. Якщо у творі є момент повернення до минулого, то І. Яцканин вибудовує послідовність твору так, що спочатку герой є сам на сам зі своїм теперішнім станом, він повертається до ремінісценцій минулого, щоб віднайти момент, коли все пішло шкереберть. Потім автор повертає читача до теперішнього стану героя, що аналізує пригадане. Кінець новели присвячено фінальному рішенням героя: зможе він жити з цим, чи ні? Іноді автор залишає кінцівку відкритою.

Причинами нещастя персонажів є неприкаяність, байдужість до життя, складні стосунки з рідними, коханими. Позаяк більшість героїв його творів бачать своє звільнення у смерті, у цьому розділі було розглянуто цей мотив. Іноді читачеві залишається здогадуватися, чи була смерть взагалі? чи справді це самогубство було свідомим? чи помер герой природною смертю, чи таки порішив себе?

⁷² Яцканин І. Мед і сіль. – с. 22

Проте, автор не фокусується на самій смерті. Вона є лиш інструментом переоцінки ситуації. Бо через смерть тут показано, наскільки важливими є підтримка близьких, шукання себе та життя в правді.

РОЗДІЛ 3

АНАЛІЗ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ НАДІЇ ВАРХОЛ ВІД 2000-Х РР. ДОТЕПЕР

Надія Вархол є ще однією представницею молодшого покоління українських письменників Словаччини та, що властиво цьому середовищу, є авторкою малої прози. Сама письменниця більше любить невеличкі оповідання, де бурлять думки, почування, мрії. Роблячи свої твори емоційними, авторка не ставить акцент лише на одному герою/героїні чи події, що трапилася. Її творчість просякнута народними характерами. На відміну від Івана Яцканина, головними в її творах є переважно героїні-жінки.⁷³

Словацький дослідник Ярослав Джоґаник у своїй монографії «Еріскé impresie» наголосив на своєрідності та оригінальності, аналізуючи окремі твори Н. Вархол. Автор монографії зазначає, що в її оповіданнях присутній елемент постмодерної естетики.⁷⁴ Мабуть, кожен дослідник та читач її творчості помічає її манеру використання іронії, сатири, пародії та алюзії.

Завданням третього розділу є аналіз стилю, форми, персонажів та образів у творах зі збірки «Інтер'єр несусвітності» та сатиричної повісті «Муха».

3.1. Тематика та образи збірки оповідань «Інтер'єр несусвітності»

Ровесниця Івана Яцканина, Надія Вархол також є авторкою малої прози. До аналізу в цій праці залучено дві її книжки: збірку оповідань «Інтер'єр несусвітності» (2002) та сатиричну повість «Муха» (2012). Те, що дві обрані книжки є стилістично і тематично різними, дозволяє ширше поглянути та змалювати творчий вектор авторки. «Інтер'єр несусвітності» є другою художньою працею Н. Вархол та представляє збірку коротких прозових творів. Кожна новела має назву неживої речі: «Миска», «Какао», «Лавка», «Стілець» і т.д. Символічно,

⁷³ Федака Д., Яцканин І. Під синіми Бескидами: антологія поезії та малої прози українських письменників Словаччини. – с. 469

⁷⁴ Моторний В., Моторний О. Я. Джоґаник про словацьку гілку української літератури, 2010 – с. 310.

що цю збірку розпочинає твір з назвою «Дім» і надалі заголовки названі предметами, які могли б наповнити його інтер'єр, що є в заголовку збірки. Навколо цих предметів описана коротка історія людської долі. Наприклад, лавка в однойменному оповіданні є суб'єктом історії, через призму якого читач спостерігає за долями людей, що сідають на неї. Тяжіючи до модерних форм, Н. Вархол обирає тип розповіді, що ведеться від імені лавки. Авторка не змальовує її звичайним місцем перепочинку, ні, звичайна лавка не аналізувала б своїх постійних візитерів. На відміну від лавки відчаю Жака Превера, це місце дає надію тим, хто на неї сідає: *«Та на мене відчай ніколи не присяде, бо я обнадійлива, заспокійлива, я обнадіюю людей.»*⁷⁵ Згадуючи про лавку відчаю, письменниця відкрито посилається на вірш французького поета Ж. Превера «Відчай сидить на лавці». Лавка не тільки аналізує, а й намагається розгадати таємниці людей. Не вдається їй таки розгадати записів скрипкового ключа на паперах божевільного Теодора.

Згадавши приклад посилання на творчість Ж. Превера, варто зауважити, що Н. Вархол чи не в кожному оповіданні цитує/пародіює, щоб досягти перед читачем приємного ефекту впізнавання. Це, по-перше, говорить про авторку як начитану письменницю з яскравою уявою, що використовує алюзії, там, де вони є несподіваними. По-друге, авторка розраховує на читача-інтелектуала, що зуміє відчитати іноді явні або приховані натяки та алюзії на відомі твори, образи, мотиви. Можна помітити, що під впливом етнографічної професії авторка любить згадувати у творах народну мудрість, прислів'я, пісні та казки.

У своїх творах Н. Вархол застосовує різні прояви інтертекстуальності: вдається до алюзії, цитує та пародіює відомі твори, казки та народну мудрість. Зі збірки «Інтер'єр несусвітності» можна виділити кілька творів, де зустрічаємо ці засоби. В оповіданні «Канапа» згадано старовинні ладканки, весільні традиційні пісні Західної України. Їх залучено, щоб порушити у творчі проблему збереження

⁷⁵ Вархол Н. Інтер'єр несусвітності – Пряшів : ЕХСО s.r.o., 2002. – с. 15

народних пісень та мови людьми, що виїхали до Америки або залишилися на Батьківщині. Письменниця порушує питання важливості мови як для людини, що переїздить та має адаптуватися до нового світу: «Людині для спілкування потрібна мова, інакше буде ізольована. А з англійської вона ні бельмеса не знала.»⁷⁶ Також мова тут висвітлена як та національна ознака, яку потрібно берегти, щоб мати зв'язок із Батьківщиною. Коли американець спитав героїню про найбільше враження з Америки, її спогадом виявилася випадкова зустріч з хлопчиками, що говорили лемківською говіркою, яка для них була хоч і не рідною, але священним спогадом про рідну землю батьків. Однак авторка згадує, що саме на рідній землі так про мову не дбають і не користаються рідним словом: *«А в нас, хоч черевички стопчеш на протилежній, паралельній, чи іншій “н”-ій вулиці – не учуєш рідненького словечка від дітлашині, бо батьки з ними так не говорять. Накрили мокрим рядом свою рідну говірку.»*⁷⁷ Це той випадок, коли творчість авторів відбиває дійсність їхнього середовища. Українська громада Словаччини за свою історію зазнала поділ на українську, російську та русинську мови, що вплинуло на невизначеність національного усвідомлення. Влада розуміла, що хаос у мовному питанні руйнує стійкість національної ідентичності. Здавалося б, у творі описані цілком реальні події та проблеми народу на Батьківщині та в еміграції. Проте, тут є також елементи магічного реалізму в описі небесних явищ: *«Та над пастирською ідилією на блакитному фоні підносився темно-білий силует великої гадюки з піднятою головою...Картина була настільки натуральною, що їй учулося гадюче шипіння.»*⁷⁸

В оповіданнях «Дім» та «Стіл» письменниця згадує образ татічка Масарика, а точніше Томаша Масарика, першого президента Чехословаччини: *«І вусатий гусар на тарілі вже не був звичайнісіньким гусаром на вороному коні, а татічком Масариком, який в очах Дедихи перевтілювався в образ лукавого Амброза.»*⁷⁹ У творі

⁷⁶ Так само с. 58

⁷⁷ Так само с. 59

⁷⁸ Так само с. 59

⁷⁹ Так само с. 6

«Стіл» є хіба натяк на образ батька новітньої чеської державності: *«В нашому класі стінгазета прикрашена картинками вусатого дядька в сірій військовій шинелі та люлькою. А на найбільшій картинці він ласкаво усміхається на діточок, які стоять довкіл нього; сама товаришка вчителька сказала, що він дуже любить дітей.»*⁸⁰ Така згадка про владу Чехословаччини схиляє до того, що авторка справді описує своє середовище, що полюбило цю історичну постать.

Деякі твори здаються автобіографічними. Письменниця використовує мову від першої особи в оповіданнях «Миска», «Стіл», «Гугель», «Какао», «Мушля» та «Крик». Та, на відміну від життєвої, іноді жорсткої реальності творів Яцканина, її історії дивні, іронізовані, з еротичними моментами. Юрій Бача помічає в творчості Вархол прагнення до модерних чи модерністичних форм.⁸¹

Називаючи твори маленькими речами, письменниця говорить про великі проблеми своїх персонажів. Наприклад, у новеллі «Стілець» за коротку оповідь ми дізнаємося про дитинство героя Людвіга, що мав талант до фортепіанної музики. Він стає успішним та дає переповнені публікою концерти, доки не трапляються обставини, що ламають його життя. Ця новела дещо схожа на короткі оповідання І. Яцканина зі збірки «Стороннім вхід заборонено», коли зовнішні причини змінюють життя героя, заставляючи його шкодувати про вибір. Проте, Вархол веде оповідь хронологічно і не занурює читача у внутрішні почуття героя. Все відбувається стрімко: підписавши «Хартію 77» (документ, що закликав чинити опір комуністичному режиму Чехословаччини), Людвіг переходить дорогу можновладцям, які забороняють його концерти. Він втрачає все, хіба залишається тріснутий стілець, як і сам його власник. Тут, стілець – неживий предмет – символізує те життя, яке в нього залишилося: тріснуте, хитке, що легко палає. Зрештою, він сам згорів у випарах спирту.

⁸⁰ Так само с. 19

⁸¹ Бача Ю. Можливості необмежено обмежені, але...с. 12

Аналізуючи згадки про політичну владу у творах «Стілець», «Дім» та «Стіл», бачимо що письменниця рефлексує у своїй прозі на теми, які турбували покоління її батьків. Ще одним прикладом є до жаху бентежний твір із протилежною сюжету, приємною назвою «Какао». У ньому згадується про ЧСМ (Чехословацький союз молоді), представників народної безпеки, які волочать вуйка героїні до в'язниці та «гнилий» американський імперіалізм, в якому батько дівчинки визискує робітничий клас. Доросла жінка розповідає про те, як дитиною в тітчиному домі залізла на креденс по заборонене для неї какао, і те, як той креденс впав та залишив їй шрам на плечі. Від безвинного дитячого бажання спробувати какао, авторка веде нас до жахливої кінцівки, де, нарешті, дівчинці та її бабусі надсилають омріяну баночку: *«Бо справді бабуня отримала закордонну коробку з темним порошком. От, тепер і ти, дитиночко, матимеш своє какао, зраділа бабуця, і більше не йди до тітки гратися з Карольком, їм через нас і так велика біда.»*⁸² Однак, це виявляється урна з попелом її батька: *«Щастя, що з бабусею не все спожили, що зостало децю похоронити»*⁸³.

Ще одну згадку про верхівку комуністів зображено у творі «Мушля». Розповідь ведеться від імені доньки, в якої батько належить до партійної верхівки. Авторка відкриває в цій героїні всі найгірші риси, які передав їй нелюбий татко: *«З різних міркувань тоді багато людей були комуністами. А в мого нянька була феноменальна здатність видобути користь з будь-чого.»*; *«Від свого батька я упадкувала лем грошові гени. Чи любила я свого татка? Любила його грошву.»*⁸⁴

Збірка «Інтер'єр несусвітності» складається з двадцяти двох різних історій, що розповідають про незвичайні, іноді приголомшливі події на фоні буднів, в яких показано традиції, звичаї, побут, мову та фольклор. Н. Вархол включає до звичайних буднів картини ув'язнення, дитячі моральні травми, політичні обставини, усвідомлення цінності рідної мови. Письменниця пише відкрито,

⁸² Вархол Н. Інтер'єр несусвітності. – с.43

⁸³ Так само с.43

⁸⁴ Так само с. 46

використовуючи відверту, іноді еротичну мову. Вона показує проблеми родинних стосунків, різні соціальні типи, та переплітає історії людей із народною творчістю.

3.2 Мушині метаморфози в сатиричній повісті «Муха»

Мотивом сатиричної повісті «Муха» є перетворення людини в комаху, а саме в муху. Перше, що може спати на думку, коли в одному реченні вжити слова «комаха» та «метаморфози», це відомий твір Франца Кафки «Перевтілення». Однак за настроєм та тематикою це зовсім інший твір: авторка сама зазначає, що це сатирична повість, повна гумору та іронії. У цій повісті письменниця ймовірно звертається до алегоричного образу мухи як втілення брудних якостей людини. Було б банально зобразити homo sapiens, висміюючи їхні недоліки, тому письменниця робить це завуальовано, через призму мух. Тема перетворення людини у тварину/комаху перегукується із сучасним бестіарієм української письменниці Тані Малярчук – «Звірослов», де авторка змальовує характери героїв, порівнюючи їх з різними тваринами. Проте її герої «перетворюються» поступово і не переходять до іншого світу, де живуть тварини. На відміну від твору Т. Малярчук, авторка «Мухи» придумує окремий світ, де мухи ходять в школу, мають роботу, весілля, обряди, мушачу в'язницю. Вона збирає фольклор та літературу про мух, переробляє відомі вислови на мушачий лад. Водночас це не є паралельною реальністю, бо цей світ співіснує із людьми, їх найбільшими ворогами. Спосіб поділу та називання частин твору схожий у двох письменниць: Н. Вархол ділить світ мух на їх біологічні види, називаючи ці частини твору латинськими назвами, як в енциклопедії: «Муха кімнатна (*Mukha domestica*)», «М'ясна муха каліфора» і т.д. Схоже називаються оповідання в «Звірослові», в кожному з яких певний психотип людини порівнюється із твариною: «*Gallus domesticus* (курка)», «*Thysania agrippina* (метелик)» і т.д.

Метою перетворення у повісті «Муха» є дослідження світу мух, на яке головну героїню спонукає старий академік, що підсів до неї в автобусі. Те, що головна героїня живе у Пряшеві, схиляє до думки, чи не сама авторка є прототипом героїні. Образ мухи-дослідниці мушиного світу, що літає з магнітофоном для

запису, перегукується з етнографічною діяльністю Н. Вархол. Досвід у збиранні народної творчості та звичаїв дозволяє їй створити правдоподібний окремий мушиний фольклор. Авторка описує кожен муху як особистість, наче вона мала досвід брати в неї інтерв'ю. Вміючи документально записувати говірки, прислів'я і т.д., авторка через призму головної героїні до найменших деталей описує побут, завдання, звичаї, біологічні та психологічні особливості виду мух.

На початку героїня не має бажання перетворюватися на муху, але академіку вдається переконати, що їй нічого не тримає, і згодом вона й так зможе повернутися. Тим більше, будучи мухою, можна нашкодити ворогам. На аргумент, що ворогів вона не має, науковець цитує Кіплінга: *«Ти жив, не мавши ворогів? Не вірю я в подібні речі! Бо той, хто честю дорожив, не міг не знати ворожнечі!»*⁸⁵ Згода на цю авантюру дозволяє героїні побачити людський світ з погляду мухи, а також дослідити ментальність цих комах. З метою отримання надсекретної інформації, дослідниця знайомиться зі всіма видами мух: зустрічає муху стайневу-кровососку, муху худоб'ячу, муху говнільку, муху кімнатну або домашню, м'ясну муху каліфору, світлячка. Ще зустрічалася їй муха-інопланетянка (ластівка, що вдавала із себе муху), сексуально заклопотана муха та муха-інтелектуалка.

У мушиній школі дослідниця потрапляє на урок про муху в літературі. Тут Н. Вархол згадує творчість чеських письменників, де фігурує образ мухи: «Із життя комах» Карла Чапека, «Пригоди бравого вояка Швейка» Ярослава Гашека. Сидячи у класі, дослідниця згадує що, за іронією, її шкільна кличка була «Муха». Через свою необережність новоперетворена муха потрапляє на суд, де її звинувачують в суперечливих поняттях: ксенофобії, космополітизмі, шовінізмі, філантропії, державній зраді, аморальності та зневазі до мух. Покаранням було споживання раціональної їжі та чистої води. Можна спостерігати, що письменниця перевертає світ «з ніг на голову»: те, що чистота є нормою та благом для людини, для мухи є покаранням. За логікою вчительки мушиної школи, їх життєве призначення

⁸⁵ Вархол Н. Муха – Пряшів: Спілка українських письменників Словаччини, 2012. – с. 9

звучить так: *«Коли Бог за шість днів створив землю і все суще на ній, чорт наказав мусі: все, що бог створив, забруднюй!»*⁸⁶. Зважаючи, що мушиний поклик є наказом чорта, тут зображено цих комах виключно в негативному сприйнятті.

Після школи та мушиної в'язниці, муха-дослідниця встигає побувати в селі, де зіштовхується з проблемами бюрократії, щоб отримати документ. Також вона стає свідком Мушиного свята, народження мух, власного мушачого весілля та шлюбної ночі із павуком-хрестовиком, курсів підготовки мух до боротьби із людиною. Як збирачка фольклору, авторка зазначає такі деталі про мушаче весілля, як передвесільний обряд розлуки, пов'язування молодої, весільні пісні мух-свашок.

Комічного ефекту досягає письменниця, вставляючи фразеологізми, де згадуються мухи: *«Це наш скульптор, робить з мухи слона»; «Сама під мухою, а мене за краплю горілочки лаєш»*⁸⁷. У повісті також з'являються бурлески на творчість письменників, переписані на мушачий лад. Наприклад, муха стайнева-кровососка, розповідаючи дослідниці, як її мучить совість за жагу до крові, цитує пародію на вірш Михайла Петренка *«Дивлюсь я на небо та й думку гадаю...»*: *«Чому я муха? Чому я літаю? Чому я смоктаю? Чому я кусаю? Чому не людина, тебе я питаю?»*⁸⁸. Також присутня пародія на народну казку *«Колобок»* у діалозі дослідниці та мухоловки: *«– Мухо, мухо, я тебе з'їм; – Не їж мене, голубонько-мухоловонько, я тобі казочку розкажу.»*⁸⁹. Під час проходження курсу для мух-шпигунів на людей, дослідниця вивчає один із засобів боротьби – людоловку, примітка до якої є карикатурою на відомий вислів Григорія Сковороди: *«Примітка: ловити людину треба вельми акуратно. Бо, наприклад, якийсь там Сковорода виголосив: “Світ ловив мене, але не спіймав”. Світ тебе, любий Сковородо, не спіймав, зате невдовзі вловить тебе муха.»*⁹⁰

⁸⁶ Так само с. 20

⁸⁷ Так само с. 32, 38

⁸⁸ Так само с. 42

⁸⁹ Так само с. 44

⁹⁰ Так само с. 115

Цікаво, що письменниця згадує ту саму лавку Жака Превера, що з'являється у її збірці «Інтер'єр несусвітності», в оповіданні «Лавка»: *«Лавка Жака Превера, сидить на ній одчайдушність. Ми присіли на неї.»*⁹¹

Переломним моментом лінії оповіді є зустріч із мухою інтелектуальною та прочитання її твору про перетворення мухи в людину. У своїй історії вона в подобі людини ретроспективно переживає ту послідовність подій, що сталася із дослідницею в подобі мухи. Перебуваючи в тілі людини, інтелектуалка далі мислила, як муха, і всі події описані раніше, стали деформованими через її мушине сприйняття. Також іронічно те, що муха-дослідниця, яка мала вивчати мушачий світ, потрапляє до табору, де тренують шпигувати за людьми.

Повість «Муха» насичена мушачою пародією на людську творчість, афоризмами, кумедними порівняннями мух та людей, згадками про митців. Надія Вархол експериментує із послідовністю історії та розбавляє нормативну мову емоційно забарвленою лексикою.

Висновки до розділу 3

Художня проза Надії Вархол насичена палітрою емоцій. Не завжди важливі деталі та оповідь, а ті почуття, що викликає текст в читача. Переважно її персонажі є жінками.

Її твори зосереджені на міжлюдських відносинах: у збірці «Інтер'єр несусвітності» це зображено від імені людини, а в повісті «Муха» читач дізнається про людей з перспективи комах. Сатирична повість «Муха» відрізняється від збірки тим, що зображає ті самі проблеми, висміюючи їх.

В обох книжках можна прослідкувати, як етнографічна зацікавленість та любов до фольклору втілюється у творчості Надії Вархол.

⁹¹ Так само с. 67

ВИСНОВКИ

Українська література Словаччини має довголітню історію формування, процес якої схожий до українського. Як в українському літературному процесі на теренах України, так і у Словаччині політичні сили намагалися приглушити національні настрої творчості письменників, призупиняючи видання книг та публіцистичних праць, закриваючи українські школи та забороняючи писати українською мовою.

Один із варіантів періодизації поколінь письменників української прози Словаччини пропонує Йосиф Сірка: старше покоління: Є. Бісс, Ф. Лазорик, І. Мацинський та інші; середня генерація: Ю. Бача, В. Дацей, І. Галайда та інші; до молодшого покоління належать Ю. Панько, І. Яцканин, Н. Вархол та інші. Письменники-ровесники І. Яцканин та Н. Вархол до сьогодні поповнюють сучасний доробок української прози Словаччини, пишучи малу прозу українською мовою. У текстах відчитується вплив середовища письменників, їхнє селянське походження, любов до краю. У художніх текстах Н. Вархол особливо помітний вплив зацікавлення фольклором та професійне вміння описувати звичаї та обряди. Письменниця експериментує в текстах з українською мовою та говірками русинів-українців, застосовує різні гумористичні та інтертекстуальні засоби.

Іван Яцканин збагатив фонд української літератури Словаччини виданням майже двадцяти книжок художньої прози, публікуванням дитячих книг, безліччю українсько-словацьких перекладів та випусками літературно-публіцистичного журналу «Дукля» під його керівництвом як головного редактора. Художня проза І. Яцканина порушує психологічні та філософські питання: людські стосунки відчуження, адаптація вихідця села в місті, мотив смерті, самотність.

Українська література Словаччини є тематично та стилістично цікавою й важливою, щоб ознайомлювати з нею українських читачів та включити в канон української літератури.

Список джерел і літератури

Наукові, довідкові та публіцистичні праці

1. Бача Ю. Можливості необмежено обмежені, але...(Роздуми про сучасну українську літературу Словаччини) – Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Bacha_Yurii/Mozhlyvosti_neobmezheni_obmezheni_ale.pdf
2. Бача Ю., Ковач А., Штець М. Чому, коли і як? : запитання й відповіді з історії та культури русинів-українців Чехословаччини. – Ужгород: Мистецька лінія, 2008. – 83 с.
3. Вархол Н.: [інтерв'ю в письмовому форматі з Н. Вархол; інтерв'ю вела М. Стуй – 28.03–31.03.2021 р.]
4. Гаврош О. Іван Яцканин: «Майбутнє української літератури Словаччини залежить від України» - Режим доступу: <http://litakcent.com/2012/04/03/ivan-jackanyn-majbutnje-ukrajinskoji-literatury-slovachchyny-zalezhyt-vid-ukrajiny/>
5. Ільницький М. Модус меандра: літературне покоління за межею українського державного простору – Львів: Вісник Львівського університету. Серія філологічна, 2018. Вип. 67. Ч. 2. – 27-35 с.
6. Моторний В. А., Моторний О. А. Я. Джоганик про словацьку гілку української літератури, 2010 – 308-311с.
7. Мушинка М. Дослідниця духовної культури українців Словаччини (до ювілею фольклористки Надії Вархол) // Народна творчість та етнографія – 2010. - № 3. – 110-117 с.
8. Роман М. Закарпаття і українська література Пряшівщини // Дукля. – 2020. – № 3. – 21-28 с.
9. Роман М. Художня проза Івана Яцканина // Дукля – 2000. – № 3. – с. 46-60.
10. Садівничий В. Сімдесятиріччя меду, солі та полегшуючих обставин під затяжним дощем // Дукля. – 2020. – № 4. – с. 89-91
11. Семенюк С. Український путівник по Словаччині (історико-краєзнавчі нариси). – Львів: Априорі, 2007. – 348 с.

12. Сірка Й. Розвиток національної свідомости лемків Пряшівщини у світлі української художньої літератури Чехословаччини. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1980. – 191 с.
13. Талабірчук О. Horror Vacui: поетика художнього світу Івана Яцканина: монографія. – Ужгород: ТИМРАНИ, 2019. – 158 с.
14. Талабірчук О. Культурно-історичні тенденції розвитку українського прозового нарративу Словаччини 80-х рр. ХХ ст. – 10-х рр. ХХІ ст. – Ужгород: Jazyk a kultúra, číslo 23-24/2015. – 352-359 с.
15. Федака Д., Яцканин І. Під синіми Бескидами: антологія поезії та малої прози українських письменників Словаччини. – Пряшів: ВАТ "Вид-во 'Закарпаття'", 2006. – 559 с.
16. Федака С. За сімома замками // Дукля – 2018. - № 5. – с. 92-93
17. Федака С. Книга життя і смерті // Дукля – 2014. - № 5. – с. 86
18. Шокало О. 70 літ Іванові Яцканину: «Треба, що я як українець відчув, що за мною стоїть велика держава» - Режим доступу: <https://4hvyliia.com/novyny-usim/70-lit-ivanovi-iatskanynu-treba-shchob-ia-iak-ukrainets-vidchuv-shcveseho-za-mnoi-u-stoit-velyka-derzhava.html>

Художня проза Івана Яцканина

1. Яцканин І. Задуха – Пряшів: Спілка українських письменників Словаччини, 2013. – 128 с.
2. Яцканин І. Мед і сіль – Тернопіль: ТЗОВ «Терно-граф», 2016. – 192 с.
3. Яцканин І. Стороннім вхід заборонено – Ужгород: ТИМРАНИ, 2018. – 112 с.

Художня проза Надії Вархол

1. Вархол Н. Інтер'єр несутвітності – Пряшів : ЕХСО s.r.o., 2002. – 119 с.
2. Вархол Н. Муха – Пряшів: Спілка українських письменників Словаччини, 2012. – 122 с.